

УДК 81'38

Зоряна Висоцька

м. Одеса

ДІАЛОГІЧНІСТЬ ЯК КАТЕГОРІЙНА ОЗНАКА МОВИ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАЦЬ ІВАНА ФРАНКА

Розкрито поняття діалогічності наукової мови. На прикладі праць І. Франка економічного профілю розглянуто діалогічність як категорійну ознаку наукової мови. Проаналізовано діалогічне навантаження займенників, простежено діалогізаційну функцію цитат у науковому тексті.

Ключові слова: діалогічність наукової мови, чужа мова, цитата, експліцитна (цитування) та імпліцитна (покликання) форми цитатності, пряме і непряме цитування, діалогічність займенника.

У сучасній теорії наукового тексту домінує думка про те, що діалогічність – це універсальний механізм актуалізації наукового знання (М.Н. Кожина, Н.А. Красавцева, Т.М. Михайлюк, Л.В. Славгородська, Л.В. Чернявська), адже науковий текст існує як «відкрита система, змістово не замкнена щодо інших текстів і комунікативно-прагматично відкрита для читача» [14 : 6]. У писемній науковій мові діалогічність набуває специфічних рис, диференційних від її виявів у текстах інших функціональних стилів, коли репліки-реакції читача як безпосереднього учасника комунікації відсутні [10]. Ці потенційно можливі репліки віртуально “моделює” сам автор, вони ніби передбачені у тексті.

Діалогічність як категорійна ознака наукового тексту пов'язана передусім із його спрямованістю на адресата (М.М. Кожина, Н.А. Красавцева). Априорі визнаючи реляційну природу наукової мови, вона постулює, що комунікація відбувається не лише в межах тексту (*автор – читач*), але й між текстами (*автор – автор*).

Для сучасної теорії наукової мови актуальні два типи інтерпретації діалогічності – широкий і вузький. Діалогічність у широкому значенні – це «особлива форма взаємодії між рівноправними і рівнозначними свідомостями» [1]. У вузькому розумінні діалогічність є однією з форм

мовної комунікації, коли кожне висловлення адресоване конкретному співрозмовникові й обмежене темою розмови (О.С. Ахманова, М.М. Кожина, І.А. Синиця).

У наукових, науково-популярних економічних текстах І. Франка зафіксовано різні лінгвальні *форми* (наприклад, «розмова з читачем») й *засоби* маркування діалогічності. З-поміж останніх, за нашим спостереженням, найбільш продуктивними є: а) займенники; б) вставні слова та конструкції. в) «чужа» мова (прямі й непрямі цитування).

Форма діалогічності «розмова з читачем» інтенційно спрямована на залучення потенційного сприймача тексту до наукової комунікації, його спонукання до активного, усвідомленого сприймання й осмислення пропонованої інформації. Особливість цієї форми комунікації визначає те, що вона вибудовується як двоспрямована: *я ↔ ви, ми з вами*, передбачає постійну апеляцію до читача як рівноправного комунікативного партнера: *Ремісник у своїм варстаті робить разом усілякі роботи, потрібні для виладження його товару; візьмім, приміром, столяра; він і гиньє, і ріже, і довбає, і клеїть... [11 : 7]; Жінок, як ми бачимо, числить виказ 9235 [11 : 47]; Отож, ми бачимо, що земля, фабрики, заводи, машини, гроші, одним словом, усе, що є знаряддям виробництва, або капіталом, без чого праця рук ні на що б людям не придалася, що все це перебуває в руках тільки однієї частини людей [11 : 35].*

Із-поміж численних *засобів* оформлення міжособистісних («автор – читач / інтерпретатор») комунікативних відношень у розглядуваних наукових економічних текстах значну функціональну активність виявляють *особові займенники*.

Вживання особових займенників, зокрема і як засобів діалогізації, – проблема не нова й опрацьована достатньо ґрунтовно і в аспекті теоретико-методологічного обґрунтування, і з погляду практичного аналізу наукових текстів різних жанрів (Е. Бенвеніст, В.В. Виноградов, Л.С. Виготський, В. фон Гумбольдт, В.А. Гурєєв, А.П. Коваль, О.М. Пешковський,

Г.К. Сиздикова, О.Н. Селіверстова, І.А. Синиця та ін.). Дослідники переконливо доводять, що експліцитними виразниками присутності автора в тексті є *займенники 1-ї особи однини і множини*. Зараховуючи ці мовні одиниці до класу так званих «еґоцентричних засобів мови» (до них належать також власні імена, лексичні і граматичні засоби, зорієнтовані на передавання думок людини про себе), наголошують на функціональних особливостях займенника *я* [3 : 59], зокрема вказують на його продуктивність як засобу діалогізації наукової мови.

Діалогічний потенціал займенника *я* показово реалізується тоді, коли в межах текстової комунікації читач стає комунікантом і *я*-автора (*я*-адресанта), і *я*-референта. Така актуалізація суб'єктного компонента висловлення за допомогою займенника *я* – найбільш спеціалізоване і пряме вираження мовної особистості автора і водночас один із поширених засобів активізації уваги уявних «співрозмовників» заради успішності наукової комунікації. Вживаючи щодо учасників наукового комунікативного акту займенник *я*, І. Франко переносить їх у реальний час текстового спілкування, надаючи їм такої самої текстової активності, яка притаманна і йому самому.

У сучасній українській мові семантика займенника *ми* не так апелює до множинності мовців (*ми* – це не декілька *я*), як вказує на групу осіб, до якої належить мовець. Цю особливість семантичної структури займенника *ми* переконливо обґрунтовує В.В. Хімік: «Архісема *особа* взаємодіє із семою множинності, ... унаслідок чого виникає не звичайна плуралізація осіб, а обширна полісемічність «ми»: «*я* + *х*», або варіювання вираження сукупності осіб, у тому числі й мовця» [13 : 16]. Тобто сталою диференційною семантичною ознакою займенника *ми* є адресант, або мовець, а змінною – адресат. Актуалізовувана в конкретних контекстах семантика займенника *ми* часто поєднує в одній вербальній формі обох учасників комунікації: адресанта і адресата. За бажанням автора у визначений момент текстової комунікації відбувається ототожнення «*я*»-адресанта з «*він*»-адресатом. Результатом стає «*ми*»-колективне, семантичні варіанти якого залежать від

семантики змінного компонента «він». В.В. Виноградов у зв'язку з цим говорив про зміну суб'єктних форм: «У смисловий стрій ніби залучаються всі «співрозмовники»: і «ви» читача, і «ми» автора. Але, заглибившись у синтагматику словесного руху, легко помітити, що цілковитого поширення символіки мови на кожну людину, на «нас із вами» немає» [2 : 150].

Діалогічно марковане функціонально-семантичне та прагматичне навантаження особових займенників має свої особливості. Розгляньмо, наприклад, уживання займенника 1-ї особи множини *ми* у контекстних ситуаціях, коли його семантична структура передбачає наявність компонента «узагальнений адресат», тобто *ми* = «я + узагальнений адресат»: *Жінок, як ми бачимо, числить виказ 9235* [11 : 47]; *Далі ми побачимо ще краці цяцьки* [11 : 56]; *Із сказаного вище ми вже знаємо, що є робітники, які працюють фізично (таких найбільше)...* [11: 68]. У цьому разі можна говорити «про поступову «асиміляцію» його (читача) з автором» [2 : 160].

Цей узагальнений адресат конкретизується варіантами, що їх схематизують умовні формули:

- *ми* = «я + читач цього тексту»: *На жаль, цим єдиним рецептом, який ми вже, здається, десь читали раніше, закінчується уся мудрість програми щодо дрібної власності* [12 : 142];
- *ми* = «я + ті, хто є учасниками, очевидцями подій»: *тоді тільки ми побачимо, що цими воротами входять цілі довгі ряди чорних, напівголих, одягнених в найогидніше лахміття людей...* [11 : 53]; *ми платили би вправді протягом 40 літ по 2 423 993 з[л.] р[инських] і, крім того, ще деякий невеличкий додаток на заряд* [11 : 107].

Автор також не відмежовує себе від учасників описуваних, оцінюваних подій, від народу: *Поділ ґрунтів доводить нас до загуби; дозволення ділити ґрунти немов умисно видумано на нашу загладу* [11 : 201]; *ми не привикли ще до самостійних підприємств...* [11 : 202]; *Ми так вже привикли до того вічного остуджування наших і зовсім не гарячих надій...* [11 : 210]; *Мов на*

морозі, сидимо ми, скулившись, глядимо безучасно на світ божий і на себе...
[11 : 210].

Такий тип уживання займенника *ми* підтверджує діалогічність наукового тексту. Автор переконаний, що текст буде прочитаний. Звернення до потенційного адресата (читача) у формі *ми* сприяє активізації його уваги.

У наукових текстах можливі різні варіанти контекстної семантизації змінного компонента, що позначається на семантичній структурі займенника 1-ї особи множини. Це, у свою чергу, дає змогу розглядати більш детально семантичні варіанти змінної як індивідуально-авторські, тематично й контекстно обумовлені.

Одним із семантичних варіантів змінного компонента займенника *ми*, зумовлених комунікативною природою тексту загалом і наукового тексту зокрема є згадане вище позначення читача: *ми* = «я + читач цього тексту»: *В тім прелімінарі особливо цікавий для нас відділ доходів... [11 : 138]; Особливо цікаві будуть для нас дві послідні позиції: езекуційна належитість і проценти відволоки залягаючих податків [11 : 152]; Перед нами найновіший звіт промислового інспектора п. Навратіла про стан галицької і буковинської промисловості за інспекційний 1890 рік [12 : 245].*

Визначення семантичної структури займенника *ми* у такий спосіб підтверджує діалогічність наукової мови. Автор переконаний, що текст буде прочитаний. Звернення до потенційного адресата (читача) у формі *ми* сприяє активізації його уваги.

Інший різновид актуалізації діалогічного потенціалу займенника *ми* пов'язаний із авторським відтворенням висловлень, думок тощо у формі прямої мови, діалогу: *Усі ми відчуваємо, що край наш хворий», – продовжує п. Щепановський [12 : 42].* Контекстне вживання особового займенника *ми* маркує персонажа, який говорить у певний момент часу і введений у процес комунікації за бажанням автора.

Аналіз семантичної структури займенників *я* і *ми* в науково-економічних працях І. Франка виявляє різнотипність їх функціонально-

семантичної реалізації як засобів вияву діалогізації. При цьому на тлі комунікативно-діалогічної однозначності займенника *я* прикметною є особливість займенника *ми*: залежно від вектора розгляду він може позначати адресата (для автора тексту, що уводить його у розповідь) або ж адресанта (для читача, реципієнта). Тому доцільно акцентувати комунікативно-ситуативне значення займенника 1 особи множини, що поєднує адресанта (автора) та адресата (читача) висловлювання.

Займенники 2-ї особи *ти* і *ви* у наукових текстах І. Франка – це продуктивні засоби створення діалогічності, натомість як засоби номінації адресата комунікації у науковому стилі вони вживаються нечасто. Наприклад: *Га, із сею думкою нараз мов блискає тобі в голові, і ти мовиши сам до себе: «Так ось воно як! Ось, о що нашим лібералам ходить!»* [11 : 118]; *Ви насичуєте почуття розкошами природи і мистецтва, ви маєте час і засоби на те, щоб розвивати серце й розум, словом, ви прогресуєте* [11 : 77].

Особливий спосіб вираження діалогічних відношень між автором і читачем – поєднання в межах одного висловлювання займенників 1-ї особи однини *я* і 2-ї особи множини *ви*. Пор.: *Добре би було, якби такі практичні, часові спроби обговорювались і в «Прасу» ... я при найближчій способності не забуду написати вам, яка тут у нас згадка о тім ділі* [11 : 81]. Одночасне вживання займенників *я – ви* свідчить про те, що автор свідомо ставиться до існування свого співбесідника, яким виступає потенційний читач, і водночас підтверджує розмежування автором себе як адресанта і читача як адресата наукової комунікації.

Серед лексико-синтаксичних структур, які сприяють створенню діалогічності мови наукових економічних праць І. Франка, варто виокремити вставні слова та словосполучення. Вони здатні повно виражати діалогічні відношення між учасниками комунікативного процесу і встановлювати контакт між комунікантами, зважаючи на різноманітність модальних значень, які вони виражають.

Важливими для реалізації комунікативних завдань у досліджуваних науково-економічних текстах є також *вставні конструкції*, які додатково оптимізують інтелектуальний контакт автора і читача. Найбільш показові з цього погляду вставні конструкції, які виступають засобами адресації і спонукання – *як ви розумієте..., як ви бачите...* тощо. Пор.: *Таким чином праця стає простим товаром щодо капіталу, бо, як бачимо, її ціна (тобто заробітна плата) підноситься тоді, як на неї більший попит, і, навпаки, спадає, коли попит зменшується* [11 : 36]; *Зрештою, такий дрібний підприємець вічно стогне під натиском великого капіталу, з яким конкурує і який його, врешті-решт, пожирає, як це ми бачимо щодня* [11 : 68]. Контекстну прагматику таких текстових структур у наукових текстах І. Франка визначає їх спрямованість на встановлення і підтримання комунікативного контакту між творцем тексту і його читачем, на створення комунікативної співпраці автора і адресата, що має забезпечити успішність реалізації вербальної комунікації.

Один із найпоказовіших текстових виявів діалогічності наукової мови – *цитовання, пряма і непряма мова*. Їх розглядають у межах загальної проблеми діалогічності наукового тексту, що безпосередньо корелює з питаннями «чужої мови», «чужого слова». Свого часу М.М. Бахтін зазначав: «Чужа мова передбачає поєднання мови двох осіб: у художніх творах – це мова персонажів, яку передає автор; у різних видах публіцистичної та наукової мови – це цитовані тексти інших авторів». У сучасній лінгвістиці поняття «чужа мова» трактується як висловлення іншого суб'єкта, яке вносить у текст автор. Ступінь і форми входження «чужого» у новий текст можуть бути різними, а диференційним параметром залишається його сприйняття як інтегрованого елемента.

На сьогодні природу цитування як основного вияву діалогічності й водночас засобу діалогізації у текстах різних жанрів і стилів з'ясовано з різних позицій – семіотичної (Ю.М. Лотман, З.Г.Мінц), комунікативної (Н.Д. Арутюнова, М.М. Бахтін, Т.Г. Винокур, А. Вежбицька, І.Р. Гальперін,

Н.В. Данилевська, Н.К. Онипенко), текстотвірної (І.І. Ковтунова, М.М. Кожина, М.П. Котюрова, Н.О. Красавцева, Л.В. Красильникова, К.Б. Свойкін, В.О. Салімовський, Л.В. Славгородська), функціональної (З.Г. Мінц, Н.В. Петрова, К.Б. Рогачевська, Б.С. Шварцкопф, Г.Г. Слишкін, Г.М. Сюта та ін.). Останній аспект – особливо знаковий із погляду виявлення диференційних параметрів, які вирізняють уживання цитати в науковому стилі на тлі інших функціональних стилів української мови, передусім – художнього та публіцистичного. Зокрема З.Г. Мінц основними функціями цитати у науковому тексті вважає *текстотвірну*, *референційну* (відсилання до тексту попередника) та *знакову* (цитата є мовним знаком-репрезентантом «чужого» тексту) [6 : 393]. Поглиблене осмислення цієї проблеми, її розгляд на матеріалі наукових текстів різної жанрової і часової належності дало дослідникам підстави доповнити цей мінімальний перелік, конкретизувати його такими позиціями: *авторитарна*, *орнаментальна*, *субститутивна* [8 : 19], *авторитетна*, *доказова*, *оцінна* [7 : 61], *діалогічна*, *риторична*, *інформативна* [9 : 102].

Наявність в авторському науковому викладі відрізків чужого тексту не руйнує його цілісності і зв'язності (на відміну від, наприклад, тексту художнього). Це зумовлено підпорядкованістю чужої мови комунікативному завданню – аргументовано довести правильність / неправильність висловлюваного наукового погляду, аргументувати певну тезу, позицію тощо. У наукових текстах апелювання до різних типів вербалізації чужої думки регулярні, системні, оскільки вона засвідчують процес пізнавальних пошуків автора, який обов'язково супроводжує інтелектуальна полеміка опертя думки й теорії попередників або відмежування від них. Це визначає основні функції «чужої» мови у науковому тексті – комунікативно-пізнавальну та аргументативну (пор.: у художньому дискурсі домінує функція естетична, у розмовному – інформативна, в офіційно-діловому – констатувальна). Науковий текст вирізняє специфічний, *інтегративний* рівень зв'язності, що зумовлений поєднанням двох (або кількох) контекстів –

власне авторського (метатексту) та «чужого» (прототексту / прототекстів). Саме на їх перетині відбувається нарощування змісту, який становить інформативно-комунікативну сутність наукового тексту.

Зафіксовані в науково-економічних текстах І. Франка цитати – це зазвичай дослівні відтворення фрагментів інших текстів. На їх статус «чужого» слова формально вказують графічні засоби (лапки, шрифтові виділення). Таке графічне виділення цитати маркує автономність «чужого» елемента, а також на рівні візуального сприйняття сигналізує про нелінійність, ментальну розірваність Франкового висловлення і не дає «чужому» фрагментові стилістично розчинитися в тексті-реципієнті. Обсяг інтегрованих цитатних фрагментів може бути різним: від одного слова (терміна, поняття) до розгорнутого висловлення.

Вживання «чужої» мови в науково-економічних працях І. Франка відображає складний комплекс пізнавальних, соціальних, психологічних дій автора, відкрито або приховано вказує на інші носії знань, з якими знайомий, погоджується чи полемізує автор. Ці тексти представлені в експліцитній (цитованні) та імпліцитній (посилання) формах. Цитування, у свою чергу, актуалізовані як прямі (думка І. Франка відокремлена від чужої мови) і непрямі («чужа» мова граматично пристосована до мови автора, підпорядковується їй і оформлюється переважно як підрядна частина складного речення).

Поширений тип актуалізації «чужих» висловлень у працях І. Франка – цитування у формі прямої мови. Здебільшого пов'язані з дієсловами мовлення – *говорити, казати, відповідати, стверджувати: Міністр юстиції, граф Шенборн, **відповів:** «Мушу визнати, що висновки пана Мадейського з багатьох точок зору слушні...» [12 : 186]; В мові троновій, яку виголосив цісар при отворенні ради державної, **були висказані** також ось які **слова:** «Правительство лагодить внесок, щоби піднести спілкову організацію селянського стану і тим способом зробити один крок дальше до скріплення відносин сеї так важної і численної часті людности!» [12 : 243].*

Тут суб'єктом діалогу виступає не автор тексту (він лише ретранслює чужу мову), а третя особа комунікації, яка тимчасово виконує функцію адресанта, автор – тільки ретранслятор слів третьої особи. Пор. також уведення в авторський текст діалогізувальних висловлень окремих історичних персонажів (громадських діячів, педагогів, економістів, діячів греко-католицької церкви у Галичині чи мовного вираження колективного досвіду) тощо: *Ксьондз Ст. Свежановський з парафії Липниці, до якої належать три села, що разом налічують близько 3500 осіб, пише: «У кожній громаді, що належить до парафії, вже нині панує великий голод»* [12 : 190]; *Капіталісти відразу схаменуться і скажуть своїм мулярам: «Хочеш 2 злотих на день?»* [11 : 73].

Прикметна риса індивідуального наукового викладу І. Франка – вживання іншомовних (польськомовних, німецькомовних, російськомовних, латинськомовних) цитат. Вони засвідчують інтелектуалізм, широту мовних і позамовних знань автора і здебільшого вжиті в лапках: *«Яке немилосердне правительство!» – скрикнули, бачиться, ліберали-поляки, який «rzad sprzyjajacy krajowi», котрий, незважаючи на тягарі краю, не хоче нам дозволити вменшити йому тих тягарів!* [11 : 116]; *Це «in die Details eingehender Bericht» надто перекручує справу, про яку йдеться у спростуванні* [12 : 198]; *І книжка полетить до ста чортів з рук читаючого, і самому читаючому сім кіп лиха, що смів брати в руки таку «нигилистическую брошюрку!»* [11 : 28]; *Але все-таки в тій петиції починає неясно просвічувати думка, що треба якось улегшити долю підданих, хоч, розуміється, «bez naruszenia czyjej kolwiek (читай: szlacheckiej) własności i wolności»* [11 : 93]; *Патент цісарський ... звалив разом цілий тягар індемнізації на Галичину, додаючи, що датки зі скарбу державного будуть давані «enter Vorbehalt des Ruckzahlungs Anspruches und unter einstweiliger Suspendirung der Ruckzahlung und Verzinsung der bisher gegebenen Vorschusse»* [11 : 109]. Зафіксовано вживання графічних немаркованих висловлень: *Отже, оту «посуху» автор спростування просто*

з пальця виссав, щоб довести нас *ad absurdum* [12 : 198]; А затим *vivat propinasya! vivat indemnizasya propinasyjna!* [11 : 406].

До таких діалогічних одиниць, які розширюють інтелектуально-культурний простір наукового викладу І. Франка, належать українські та польські народні приповідки та прислів'я, фрагменти з народних пісень, що загалом не властиво для сучасної наукової економічної мови: «*Bez pracy niema kolaczu*», – каже стара приказка [11 : 74]; можемо тепер сміло сказати до них: «*Видите тріску в оці хлопа, а не видите поліна в своїм власнім*» [11 : 194].

Також форма діалогізованих контекстів передбачає увиразнення наукового тексту структурами і висловленнями живої народної мови: – *Свате, – звертається він з плачем то до одного, то до другого селянина, – дай 50 центів і бери коня! // – А нащо мені, я й своїх коней не маю чим годувати, – відповідають йому. // – То дай 30 центів. // – Не дам. // – Дай 20 центів. // – І того не дам. // – То бери задарма. // – Ні, не візьму* [12 : 184]; – *Куме, – каже один до другого, – нащо тягтимеш за собою коня, він і так здохне. Краще зоставимо його євреєві й випиймо за те горілки. // – Правда! – згодився другий, і по короткім торзі єврей дав селянам по чарці горілки, і вони залишили йому коня, який зараз живе при корчмі, смакаючи сіно з возів селян, що тут зупиняються* [12 : 184]. Це явище кваліфікуємо як диференційну ознаку наукової мови І. Франка.

Поширена форма передавання «чужої» мови в науковому тексті – пряме марковане, але не атрибутоване цитування: *Ні, хоть і як недавня і вбога змістом наша «Дрібна бібліотека», коли лучалось чути від молодих людей, що «ми би радо купували і читали, та що ж, коли-бо як побачить який-небудь X-Y, то зараз біда»* [11 : 29]; *Автор брошури рішуче виступає проти розповсюдженого в нас останнім часом принципу, що «до витрат на загальні цілі треба залучати наступні генерації, оскільки і їм ці видатки приносять користь»* [12 : 235]; А до розумного господарювання, на

думку автора, належить в першу чергу розуміння, що «підтримка окремих осіб іще мало робить для загального добра» [12 : 239].

Адресантом текстової комунікації при непрямому цитуванні виступає автор тексту-джерела. Автор тексту-реципієнта займає в такій ситуації позицію інтерпретатора, тому непряме цитування можна характеризувати як аналітичну модель передання «чужої» мови. Непряма мова обов'язково супроводжується трансформацією змісту «чужого» висловлення.

У науковому тексті «чужа» мова (і в прямій, і в непрямій формі реінтерпретації) має супроводжуватися атрибуцією, покликанням, тобто додатковим текстом (епітекстом), що містить інформацію про автора та джерело «чужої» мови. У цей спосіб виявляється така риса письмового наукового тексту, як комунікативна природа і спрямованість на адресата. Покликання налаштовують читача на паралельне текстове розгортання, містять інформацію, факультативну для сприйняття основного змісту тексту, однак обов'язкову з погляду дотримання мовно-етикетних норм наукового стилю. У покликаннях, які зафіксовано в аналізованих економічних працях, І. Франко в коментарях до свого тексту також стимулює читача до осмислення метаконтексту науки: *Кождий пан може заложити залізну обручку на шию ... невольника, щоби міг його ліпше пізнати і бути певним, що йому не втече*²¹ / ²¹*Автор книжки «An Essay on Trade and Commerce» каже: «Під пануванням Едуарда VI взялись були англічани зовсім, здається, серйозно до піддвиження мануфактур і забруднення бідних», і т. д. («An Essay on Trade and Commerce», London, 1770, стор. 5) [11 : 599].*

Таку імпліцитну форму передання «чужої» мови спостерігаємо здебільшого тоді, коли автор звертається до іноземних джерел: *Одного року (1797 р.) вибрало воно з Галичини 20 000 рекрута ... та заборонило вивіз збіжжя за границю (Віслою й Саном), що творив досі головне джерело панських доходів*⁴ / ⁴*Див. про це W. Kalinka. Sejm czteroletni, t. II, część I, księga IV (wydanie czwarte. W Krakowie, 1895, s. 104-127). Порівняй також мою книжку «Громадські шпихліри в Галичині 1784-1849 р.» (Українсько-руський*

архів, т. II, с. XXXII-XLIII) [11 : 90]; На сю останню фразу покладено в патенті особливий натиск, бо повторено її аж чотири рази: в §§7 і 11, у другім уступі § 7-го і в урочистім закінченні, де в конклюдентній завзивається селянин до «незламної вірності і прихильності для нас і нашого правительства»¹ / ¹Патент сей у польськім перекладі напечатаний в урядовім виданні «zbiór ustaw prowincjonalnych» з р. 1848, стор. 38. [11 : 96]; З кінцем 1875 р. оцінив Марассе суму тих довгів на 140 мил.² / ²М. Marasse. Ueber die Verschuldung des gal. Grundbesitzes im J. 1875 (Statistische Monatschrift, 1876) [11 : 560]. Наявність покликань у тексті зумовлено й такою стильовою рисою наукової мови, як точність, яка на сьогодні є однією з кваліфікативних рис наукового тексту.

Вживання одиниць «чужої» мови у науково-економічних текстах І. Франка, з одного боку, вказує на зв'язок з «чужим» текстом, з другого – протиставляє іншому тексту. Роль такої вказівки в аналізованих текстах виконують відповідні сигнали дистанції, які маркують характер операції з чужою мовою в певному контексті. Це, як правило, дієслова зі значенням процесу мовлення, емоційного, інтелектуального стану – *мовити, говорити, писати, сказати, скрикнути, відповідати*. Загалом їх уживання в науковому стилі підтверджує загальномовну тенденцію, простежується у текстах різних функціональних стилів.

Важливий аспект дослідження параметрів цитатності у мові наукових економічних праць І. Франка – типологія метаоператорів, які здійснюють інтеграцію «чужого слова» в авторський виклад. Для визначення різновидів таких метаопераційних одиниць базовою вважаємо позицію В. Хлебди, який поділяє їх на:

- безвідносні – не пов'язують реінтерпретоване висловлення ні з місцем, ні з часом, ні з будь-якими іншими прецедентними обставинами. Зазвичай такі метаоператори апелюють до узагальненого мовця, до відомого, але усередненого, стереотипізованого колективного мовного досвіду – *як кажуть, як то кажуть, як говорять, як говориться* та ін.:

Так і стоїть тепер се діло, як то кажуть, ні в кут, ні в двері [12 : 121]. До цієї групи належать прислів'я і приказки: *На те здивування нашої шановної нештємпельованої колежанки ми можемо відповісти народним прислів'ям: «Казав циган: мій батько між двома хлібами помер: старого не було, а нового не дочекався»* [12 : 203];

- відносні (пов'язують цитоване висловлення із певними прецедентними обставинами, конкретним суб'єктом (автором чи ретранслявальником), усним чи друкованим джерелом, визначеним твором, жанром тощо – *капіталісти скажуть, міністр відповів, як говорять русини, як говориться в тій пісні*). Пор.: *Рубрика, приносяча сором австрійському бюджетові, лотерея, приносить з Галичини 1 641 850 з[л.] р[инських], суму, як каже «Nowa Reforma», котра цілковито вистарчила би на удержання учителів людових по всіх тих селах, котрі ще досі не мають шкіль* [11 : 142]; *В мові тронівій, яку виголосив цісар при отворенні ради державної, були висказані також ось які слова: «Правительство лагодить внесок, щоби піднести спілкову організацію селянського стану і тим способом зробити один крок дальше до скріплення відносин сеї так важної і численної часті людності!»* [12 : 243]; *Вони числяться з фактами, основують свої програми на фактичній стані, на конкретних потребах і нуждах живих людей, а не обходяться з ними так, як говориться в тій пісні, що «дід бабці купив капці, закороткі були, то втяв пальці»* [12 : 298]; *Наші устави кажуть, що громада, то перша й найменша одиниця адміністраційна* [12 : 175]. Власне, здатність відносних метаоператорів вказувати на автора / джерело цитації або полегшувати їх ідентифікацію визначає текстотвірну прагматику цих одиниць й умотивовує їх більшу частотність уживання порівняно з метаоператорами безвідносними.

Дієслово мовлення є семантично і граматично визначальним у діалогізаційних конструкціях як *то кажуть, недарма кажуть, як казали, як казав* та ін.). Вони у мові економічних праць І. Франка диференційовані насамперед за типом експлікованої інформації щодо одного із суб'єктів наукової комунікації, зокрема:

- містять експліковану інформацію про національну належність автора висловлення: *Тисячі найрізніших відносин переплетені з собою і впливають на себе так, що, як говорять русини, «верхнього б'ють, а спіднього болить»* [12 : 231];
- містять експліковану інформацію про професію, напрямок діяльності автора висловлення: *Ксьондз Ст. Свежановський з парафії Липниці, до якої належать три села, що разом налічують близько 3500 осіб, пише: «У кожній громаді, що належить до парафії, вже нині панує великий голод»* [12 : 190];
- містять експліковану інформацію про соціальний статус автора висловлення *Міністр юстиції, граф Шенборн, відповів: «Мушу визнати, що висновки пана Мадейського з багатьох точок зору слушні»* [12 : 186]; *«Банк, – сказав тоді один польський граф (не знаємо вже, котрий, хоч се однако), – нічо винен», значить, мусить дерти, і добре має, що дре* [11 : 298];
- містять експліковану інформацію про класовий статус автора висловлення: *Це називається поступом, а пани капіталісти, з гордістю б'ють себе в груди, говорячи: «Це наша справа; ми чинимо цей поступ», – і забувають, що без робітничих рук цього всього не було б!..»* [11 : 76]; *Не раз-то і не два говорили наші пани: "Наш селянин не знає обходитися з грішми, не знає господарити..."* [11 : 194].

Зафіксовано у мові розглядуваних праць також явище персоналізації «чужої мови», пор.: *Він мусить, як це вірно висказав доктор Данилович, бути сільським зарібником, прив'язаним до землі, т.є. мусить нести на своїм хребті невигоду кріпацтва і надто ще приймати різкі удари*

капіталістичного устрою [12 : 220]; *Посол Менгер, цілком погоджуючись з думкою пана Малійського, зауважив, що не вважає за відповідне, щоб прокурори брали участь у політичних агітаціях і на своїх «небезпечних посадах» виступали кандидатами на посольські мандати* [12 : 186]. Прикметно, що такі персоналізовані цитати зазвичай містять компонент оцінки – погоджуюся / не погоджуюся з позицією автора висловлення.

Загалом аналіз типів і способів входження цитати як одиниці «чужої» мови, засобу діалогізації наукового викладу в економічних текстах І. Франка засвідчують і загальні (характер тексту, його стильові параметри), й індивідуальні (комунікативні цілі й завдання автора) особливості у царині наукового текстотворення. У проаналізованих текстах цитати виконують інформативну, ілюстративну, аргументативну, оцінну функції.

Отже, науковий текст – це водночас і носій інтелектуальної інформації, і засіб наукового спілкування. Особливість взаємодії автора й читача у науковій комунікації визначає те, що науковий текст читають і сприймають не пасивно, а творчо, критично, тобто з певною реакцією, яку намагається передбачити, а іноді й змоделювати, «спровокувати» автор. І тільки за умови повноцінної реалізації такого віртуального, інтелектуального діалогу можна говорити про ефективність наукового спілкування.

1. Бахтин М.М. Собрание сочинений. Т. 6: «Проблемы поэтики Достоевского» 1963, Работы 1960-х – 1970-х гг. – М.: «Русские словари», «Языки славянской культуры», 2002. – 800 с.
2. Виноградов В.В. О языке художественной прозы: избр. труды / В. В. Виноградов. – М.: Наука, 1980. – 360 с.
3. Гуреев В.А. Языковой эгоцентризм в новых парадигмах знания / В. А. Гуреев // Вопросы языкознания. – 2004. – №2. – С. 57–67.
4. Кожина М.Н. О диалогичности письменной научной речи. – Пермь, 1986.
5. Красавцева Н.А. Выражение диалогичности в письменной научной речи (на материале английского языка): Автореф. дис. канд. филол. наук. – Пермь, 1987.
6. Минц З.Г. Функция реминисценций в поэтике А. Блока // Тр. по знаковым системам. Тарту, 1973. – Вып. 6. – 402 с.
7. Полубиченко Л.В., Андросенко В. П. Типология цитат в художественной и научной речи // Филол. науки. - 1989. – №3. – С. 58-64.
8. Рогачевская Е.Б. О некоторых особенностях средневековой цитации (на материале ораторской прозы Кирилла Туровского) // Филол. науки. – 1989. – №3. – С. 16-20.

9. Свойкин К.Б. Структурная функция цитаты в научной коммуникации // Традиции и новаторство в гуманитарных исследованиях: Сб. науч. тр. – Саранск: Изд-во МГУ им. Н.П. Огарева, 2002. – С. 106-109.
10. Славгородская Л.В. О диалогизации научной прозы // Стиль научной речи / Отв. ред. Е.С. Троянская. – М.: Наука, 1978. – 280 с.
11. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах: Наукові праці. Томи 44-47.(Том 44, книга 1. Економічні праці (1878-1887), – К.: Наукова думка, 1984. – 767 с.
12. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах: Наукові праці. Томи 44-47.(Том 44, книга 2. Економічні праці (1878-1887), – К.: Наукова думка, 1984. – 694 с.
13. Химик В.В. Категория субъективности в современном русском языке (эгоцентрический потенциал субъектных компонентов высказывания): Автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Химик В.В. – СПб, 1991. – 33 с.
14. Чернявская В.Е. Научный текст и его филологическая интерпретация. СПб., 2002.

The concept of dialogism scientific language is uncovered in the article. Its functioning within the scientific style is considered on the example of Ivan Franko scientific works. The citing is investigated as demonstration of the scientific language dialogism. The main dialogical functions of the quotation in the scientific text are determined. The manners of the quotation marking and their functions as so as dialogical properties of pronouns in the economic works by I. Franko are investigated.

Keywords: *scientific language dialogism, quotation, explicit (citing) and implicit (reference to the author) forms of quotation, direct and indirect types of quotation, dialogical properties of pronouns.*